

RENEZANSNA KAO PROBLEM

LJERKA SCHIFFLER

*(Institut za filozofiju,
Zagreb)*UDK 101 (497.5) »501«
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 10. 10. 1993.

Premda još uvijek ne posjedujemo cjelovit povijesnokritički uvid i sustavni pregled kompleksa hrvatske renesansne filozofije, s obzirom na neke rezultate historiografskih proučavanja (književnopovijesnog, estetičkog, kulturološkog i dr.) i na kritičko teorijske poglede, stajališta i određenja pojedinih aspekata renesansnog mišljenja (pitanje ishodišta i pretpostavki renesanse, odnosa spram antike i srednjovjekovlja, pitanje njene biti i intelektualne povijesti, struja i tokova, fenomena u kojima se očituje duh toga razdoblja), nadaju se istraživaču stanovita pitanja metodološke i problemsko-sadržajne prirode. Sva su ta pitanja povezana s onim što su europski profesionalni historiografi, povjesničari kulture i teoretici različitih i često međusobno suprotstavljenih stajališta, optika, usmjerenja i škola, od 17. stoljeća naovamo, također i različitih kriterija (povijesnogenetičkih, eklezioloških, medijevističkih i drugih) podrazumijevali pod sintagmom *problem* renesanse.

Odnosi se to na višeznačnost mnogih fenomena u kojima se očituju značajke i duh renesanse, primjerice renesansnog humanizma, književnog, znanstvenog, edukativnog, njegovih početaka, motiva, komponenti (posebice skolastike i srednjovjekovlja) i vidova njegova razvoja, konačno i njegove europske dimenzije, dalje sam pojam *obnove* i njenih ishodišta i pretpostavki, u svom svojem varijetetu značenja, pitanje renesanse i *renesansi* te mnoga druga pitanja.

Povjesničaru hrvatske filozofije koji se obazire kako na ne baš prebogato stanje hrvatske renesansne historiografije, s obzirom na ono europskog kulturnog prostora, u tom će smislu, uza sve ograde vremenske i konkluzivne naravi, biti indikativne, nezaobilazne i važne misaone naznake nekih autora koji su na početku stoljeća zacrtali smjernice novijem historiografskom istraživanju, disciplinarno-teorijskim inovacijama (pitanje odnosa renesanse i drugih općekulturnih pokreta, primjerice reformacije i protureformacije, razdoblja baroka, ali i posve, da kažemo »specijalistička« pitanja mišljenja tog razdoblja, zavisno od

konteksta u kojemu se ona motre, kao što je primjerice slučaj s djelom i mišlju Matije Vlačića, Jurja Dragišića ili Frane Petrića, da spomenemo tek neka od niza značajnih predstavnika hrvatske filozofske prošlosti). Značajne naznake po tomu što istraživaču ukazuju i na sve one pukotine jednostrana i generalnoga pristupa koji nerijetko s pozitivnim elementima čuva, ponavlja i prenosi dio predrasuda autoritetima uspostavljenih, kao što i asimilira dio ničim dokazanih teorijskih hipoteza. Dovoljno je prisjetiti se stava enciklopedista o srednjovjekovnoj filozofiji kao pseudoznanosti ili na onaj način mišljenja koji isključivo kontrastivnim kategorijama (npr. filozofija-teologija, vjera-razum i dr.) jednoznačno tumači filozofsku tradiciju srednjovjekovlja i renesanse.

Među djelima od temeljnoga značenja za obogaćivanje razgovora o naslovom naznačenoj problematici dvije su studije uglednog nizozemskog povjesničara kulture (jednako tako i povjesničara filozofije) Johana Huizinge (1872–1945): »Das Problem der Renaissance« iz 1920. godine i »Renaissance und Realismus« iz 1929. godine (inače objavljene u »Wege der Kulturgeschichte«, München, 1930).¹

Visoko mjesto koje je nizozemski mislitelj pribavio sebi u historiografiji, zahvaljujući intenzivnu bavljenju poviješću od svojih početaka, 1879. godine,² posebice poviješću europskog srednjovjekovlja i renesanse, njihovog razumijevanja i tumačenja, osigurala su mu djela od kapitalnog značenja, kojima je odavna priznat gotovo revolucionarni karakter.

Johan Huizinga višestruko je obrazovana ličnost, širokog spekulativnog interesa za mnoge probleme i različita područja istraživanja, ne samo povjesničar nego i orijentalist (1897. brani tezu o staroindijskom teatru), lingvist, germanist, znalac arapskog, sanskrta, povjesničar religija i književni teoretik (privatni docent za staroindijsku teoriju književnosti i povijest religija na Univerzitetu u Leidenu). Baveći se temeljno epistemološkim problemima i prateći seizmograf povijesti,³ skeptičan spram općeraširenih i prihvaćenih mišljenja i

¹ Johan Huizinga, *Das Problem der Renaissance, Renaissance und Realismus*, Verlag Klaus Wagenbach, Berlin, 1991 (njemački prijevod s nizozemskog M. T. Leuker; predgovor Wessele E. Krula, nizozemskog povjesničara i vrsnog tumača Huizingina života i djela, autora knjige o Huizingi što je objavljena 1991. g.).

² J. Huizinga, *My Path to History*, u: *Dutch Civilisation in the Seventeenth Century and other essays*, Collins St James's Place, London, 1968.

³ Isti, *U sjeni sutrašnjice. Kriza suvremene kulture*, Zagreb, 1944, str. 38. O Huizingi kao kulturnom povjesniku i njegovom intelektualnom stavu piše Drago Ćepulić u svom eseju – predgovoru istom djelu, *Suvremena kriza i Huizingin intelektualni stav*, uvodeći, prema riječima Zlatka Posavca (koji rehabilitira ovu »zapostavljenu i prešućenu« ličnost hrvatske filozofije i estetike) u »hrvatski misaoni, filozofijski obzor aktivan problem krize«; usp. Z. Posavac, *Zapostavljen i prešućen. Drago Ćepulić, estetičar i filozof kao esejist*, u autorovoj knjizi *Novija hrvatska estetika. Studije i eseji*, Zagreb, 1991, str. 309.

pozitivističkih i determinističkih interpretacija čovjeka, kulture i umjetnosti zapadnjačke povijesti, jednako i jednostranih shvaćanja tehničkog i znanstvenog razvoja, Huizinga u mnogobrojnim povijesnim i književnim studijama oblikuje jedan vlastit model pojmljivosti historičnosti, prema kojemu nije sve što je prošlo historija, obznanjujući svoju koncepciju povijesti kao duhovne forme, ne propuštajući upozoriti na relativno značenje povijesnih fenomena. Pod utjecajem francuskih, belgijskih i njemačkih filozofa i povjesničara kulture, posebice Diltheya, Simmela i Spenglera, Huizinga kritički ispituje različite pristupe problematici kulturne povijesti jednako tako i povijesti umjetnosti, ali je ponajprije pod snažnim utjecajem duha velikog Švicarca, J. Burckhardta. Čuvajući se međutim, kako sam ističe, zatvorenih krugova historičara (i filologa), suprotstavlja se kako Spenglerovu objašnjenju morfologije svjetske povijesti, ideji kulturnih paralelizama i posebice njegovom shvaćanju renesansnog razdoblja kao idealnog postulata i njena odnosa spram srednjovjekovlja, njegovom »sljepilu« za bit baroknog razdoblja,⁴ tako i Burckhardtovoj viziji kulturne povijesti, teoriji povijesnih ciklusa (izloženim u njegovim djelima »Kultur der Renaissance in Italien« 1860, i »Weltgeschichtliche Betrachtungen« 1905) i tumačenju renesanse.

Nije stoga čudna ni bezrazložna tvrdnja onih koji Huizingu smatraju ponajprije učenikom pa i sljedbenikom Burckhardta, primjerice W. K. Ferguson koji Huizinginog srednjovjekovnog čovjeka doživljava kao burckhartovskog renesansnog čovjeka, ali »viđena s leđa«.⁵

Desetljećima proučavajući duh srednjovjekovlja, njegove kulture, filozofije, znanosti, književnosti, religije i oblika života, njegovu etičku i estetičku misao, srednjovjekovni model i sliku svijeta (sabranih u virtuoznim analizama njegove »Jeseni srednjega vijeka«, »Hersttij der Middelleeuwen«, Haarlem, 1919, »The Waning of the Middle Ages«, London, 1924; njemački prijevod iste godine, 1927. švedski prijevod, 1930. španjolski, 1932. francuski, 1964. hrvatski prijevod), profilirao se Huizinga kao historijski mislitelj prepoznatljive škole. Predstavljaju ga njegova djela, kompleksne rasprave o problemu realizma (1920), o odnosu renesanse i realizma (1929), biografija o Erazmu Rotterdamskom (1924), eseji o Abelardu, Alanusu ab Insulis, Johannesu iz Salisburija, knjiga o holandskoj kulturi 17. stoljeća (1933), kritički esej »Im Schatten von Morgen« (1935, zabranjen 1937), djelo »Homo ludens« (1938).

Huizingu prepoznajemo kao strpljiva i akribična autora, zanesena tragaoca koji svagda nastoji razumjeti pojave kulture baš kao i odrednice civilizacije,

⁴ Isti, *Two Wrestlers with the Angel*, op. cit.

⁵ Wallace K. Ferguson, *The Renaissance in Historical Thought*, Cambridge, Massachusetts, Houghton Mifflin Company, 1948.

tajnu njena rađanja i umiranja, složenost fenomena, jednom riječju duh vremena i samu prošlost – ne samo kakva se ona ukazuje povjesničaru nego i kako čovjek doživljava i misli vlastito vrijeme.

Na isti način naime postupa on kada otkriva igrački impuls kulture u »Homo ludens«, ili kad kao u »Jeseni srednjega vijeka« prati povijest burkundskih kraljevskih kuća srednjovjekovnog razdoblja, pitajući se o optimizmu i melankoliji šesnaestog stoljeća, o srednjovjekovnom realizmu i simbolizmu i o paradoksu realizma, o prirodi odnosa historije i umjetnosti i o konfrontiranim polovima prirode i povijesti, kad otkriva bit ili funkciju umjetnosti i renesansne kulture u cijelosti, ukazujući na granice i pravila tumačenja, kad tumači odnos umjetnosti i života i kad se pita o koristi od historijskoga znanja; jednako kad savjesno i do krajnjih pojedinosti analizira slike Van Eycka i Vermeera iz Delfta, iluzionizam vizualne umjetnosti renesanse ili djela impresionista i ekspresionista, ili kad razlaže biblijski humanizam Erazma, kao i kad rastvara zbilju kroz njena očitovanja u riječi ili pojmu. Posebice se to odnosi na pitanja koja otvara i koja još i danas ostaju otvorenima kako za povjesničara tako i za povjesničara kulture, ali i filozofa: ona periodizacijske naravi – poimanje duhovnopovijesnih razdoblja Europe, *media aetas* i *rinovatio, re-naissance* – kao i ona sadržajno-problemske i interpretativne naravi – pitanje njihova podrijetla i uzroka, biti i konstitutivnih obilježja u kojima je sadržana sva sabranost spomenutih razdoblja u kulturnohistorijski pojam Europe.

No odnosi se to jednako tako i na Huizingino poimanje renesanse kao duhovnopovijesnoga razdoblja i traganje za smislom koji mu pripada, u svojoj složenosti tog fenomena kojemu je posvetio velik dio svog istraživačkog erosa. Njegova (re)interpretacija proizlazi iz njegovih stavova i ideja o (modernoj historijskoj svijesti doglednoj) europskoj povijesti, spoznaji njenih tokova i značajki europskih kultura o kojima kao historičar reflektira. Nadalje ona proizlazi iz njegova nastojanja prodrijeti u ono što je u najrazličitijim vidovima formulirano *mitom* renesanse, a što je u postburckhardtovskim vremenima sve više bilo podvrgnuto sumnji ili se, štoviše, i odbacivalo ili poprimalo najrazličitije vidove u, kako to kaže E. R. Curtius, »talioničkom loncu historizma«. ⁶ Definicije i formulacije kojima se pokušavao odrediti pojam renesanse kao historijskog razdoblja, isto tako i njegove smjernice i duhovno – kulturni sadržaj, pokazale su se Huizingi nedostatnima i nepreciznima, pa će odbaciti historijski pojam, kao što će se i u shvaćanju renesanse kao isključivo novog razdoblja u povijesti Europe, razdoblja prekida i loma (1500. g.) u odnosu na srednjovjekovlje, prema jednim (teorije diskontinuiteta) ili pak kontinuiteta, koji svoju osnovu ima u postuliranju društvene i ekonomske jedinstvenosti razdoblja

⁶ E. R. Curtius, *Evropska književnost i latinsko srednjovjekovlje*, Zagreb, 1971, str. 15.

od 14. do 17. stoljeća, prema drugima, zauzeti za sjediniteljsko rješenje. Huizinga ne prihvaća model medijevista i njihovo idealiziranje srednjega vijeka, ali ne podržava ni antitetička gledišta (renesansa – srednji vijek) prisutna u svijesti historiografa još od Croceove distinkcije, koja će se nastaviti u tumačenjima renesanse kao isključivo novog razdoblja radikalnih promjena i naglašenih obilježja, u njegovoj idealizaciji i statičkoj koncepciji teoretika povijesti 19. stoljeća. Uvažavajući razlike između ta dva razdoblja, Huizinga upozorava na složenost tog kao i čitavog niza pitanja vezanih uz sam problem renesanse, na poteškoće na koje nailazi historičar kad nastoji definirati tu razliku, kao i na opasnosti logički konstruiranih historijskih hipoteza i simplifikacija u prosudbi historiografskih kategorija ili ishitrenih i nategnutih usporedbi međusobno različitih stilskih značajki. Svjestan duboke odgovornosti historičareva istraživanja i jednako tako opasnosti naivnog historijskog realizma, Huizinga na stanovit način zastupa estetsku intuiciju kao značajan čimbenik koji otvara put racionalnom objašnjenju povijesnih činjenica.⁷

Sanjar iščezle ljepote u Huizinginoj raspravi »Problem renesanse« pod terminom renesanse podrazumijeva purpur i zlato, svijet svečanosti koji se kupa u blagoj svjetlosti i čistoći, u svemu nešto pozitivno; to je sanjar burckhardtovskog tipa kojemu je renesansa kao vremenska, povijesna pojava i njeno značenje za kulturni razvoj isključivo afirmacija individualizma, trijumf svjetske radosti i životne sreće (»simfonija u C duru«), duhovno osvajanje zemaljskog, životno i duhovno stajalište, najposlije i vrh svega, »nedjeljno ruho«. Huizingin pitalac koji stupa u filozofski dijalog sa sanjarom, kojim počinje rasprava o problemu renesanse, kroz tezu i antitezu, nastoji vidjeti drugu stranu, pun je sumnje: u pojmovno određenje renesanse, u njeno značenje kao kulturno-vremenske i stilske pojave, traži pojašnjenja. Iz motrišta pitalca renesansa se ukazuje u liku Proteja, mnogoobličnog bića, teško odredljivog: s obzirom na sam pojam i njegov sadržaj, na podrijetlo i početak renesanse (antika, humanizam) kao i na njen svršetak, značenje i bit.

Pružila li povijesna znanost zadovoljavajuće odgovore na sva ta pitanja, obzirom na sam razvoj tog pojma u vremenskoj optici? Ili, drugim riječima, problem renesanse, kako ga postavlja pitalac, glasi: što je renesansa u osnovi bila?

Razlažući to pitanje kroz različite aspekte pojavnosti renesanse, Huizinga je analizira kao povijesnu činjenicu i kao tehničko-historijski pojam, manifes-

⁷ Usp. Huizingino inauguralno predavanje na Univerzitetu u Gröningenu 1905. g., prigodom njegova postavljenja za profesora povijesti i potom objavljeno pod naslovom *The Aesthetic Element in Historical Thought*, u: J. H. Huizinga, *Dutch Civilisation in the Seventeenth Century and other essays* (v. bilj. 2), str. 219–244.

tan u jeziku književnosti, umjetnosti i znanosti različitih razdoblja i zemalja, tražeći korijene i uzroke pojave ideje »obnove«, »buđenja«, tragajući za njenim određenjima, posebice onima u kojim se reflektira predodžba renesanse kao povratak prirodi. Ili, drugim riječima, jedno od glavnih pitanja u kojemu se, prema Huizingi, očituje problem renesanse jest: znači li renesansa povratak realizmu? I dalje, što upravo znači realizam u umjetnosti, podrazumijevajući tu problematiku stvarnosti, supstancijalnosti i ljudskog doživljaja te stvarnosti i njena izraza.

Oprostivši se s esteticizmom burckhardtovskog tipa, kao i koncepcijama i misaonim polazištima i pogledima na renesansu kao na jedno dovršeno razdoblje povijesnog razvoja (uključivši tu primjerice i Bayleov i Voltaireov pogled na prošlost), u ovom slučaju renesanse kao procvata umjetnosti i znanosti Italije 15. i 16. stoljeća, tog najsjajnijega razdoblja europske kulturne povijesti, Huizingin pitalac odslikava drugo poimanje povijesnog događanja i povijesti, drugu sliku kulture, duhovnu svijest i polazište, drugačiji filozofski pristup korijenima renesanse i pojmu obnove. Riječ je u Huizinge o horizontalnim i vertikalnim graničnim linijama srednjega vijeka i renesanse. Gledajući pojavu renesanse kao na »dugi niz valova«, a ne kao na jedan veliki obrat, za Huizingu je renesansa samo djelomice početak novovjekovlja, i u tom smislu on na istu crtu postavlja i druga, drugačija poimanja pojma renesanse protivna ovom, koje ga terminološki određuju kao »opadanje« ili pak samo jedan dio velike ideje napretka (od Micheleta nadalje) i od kojih se Huizinga također distancira. Mnogi su naime elementi srednjovjekovlja, ne razdoblja barbarstva, prema racionalističkom shvaćanju, još umnogomu živi u 16. stoljeću, kako u umjetnosti tako i znanosti – a s obzirom na svoje vremenske koordinate renesansa nije odredljiva ni kao cjelina kulture 16. stoljeća, već samo kao jedan od njenih (valja dodati, najznačajnijih) dijelova. Huizinga će se tako distancirati i od niza njemačkih i francuskih historiografa i povjesničara kulture i umjetnosti koji postavljaju čvrste granice između srednjovjekovlja i renesanse. Za razliku od takva gledišta, koje ističe teze o polaritetu, potražiti će ono što stoji u pozadini te suprotnosti, pokušavajući prodrijeti u predodžbu »srednjovjekovne kulture« i postulirane suprotnosti renesansi. Odgovor na to pitanje potražiti će i u nekim drugim krugovima problema, po njegovu mišljenju nedovoljno protumačenima, primjerice u odnosu renesanse i reformacije, a u kojem se također očituje prisutnost elemenata srednjovjekovne kulture. Na isti će način Huizinga u okvir svog temeljnog odnosa srednji vijek – renesansa postaviti i pitanje o odnosu renesanse i reformacije kao problem (radi li se o međusobnoj vezi ili suprotnosti, odnosno koje se i kakve ideje i kulturni ideali očituju primjerice u protestantizmu, slijedeći Troeltschove teze), posebice oko pitanja počinje li njima osvit novovjekovlja, kako su ga formulirali zastupnici racionalističkog historijskog smjera.

Iz Huizingina temeljnog motiva mišljenja, a taj jest otkriti duh renesanse, kloneći se opasnih metafora (poput one o »prethodnicima« renesanse) i nastojeći duh renesanse sagledati svagda kao cjelinu kulturnoga razvoja u njegovoj složenosti kroz jedinstvenu idejnu sferu koja predstavlja zajednički korijen mnogih i različitih faktora (ekonomski, politički i dr.), iz njegova stava kao historičara i filozofa kulture i poimanja europske duhovne tradicije, proizlazi njegova teza o renesansi. Prema Huizingi, kako on to *expressis verbis* i formulira u svom eseju o problemu renesanse i njenom vrlo složenom i proturječnom biću, »pojam renesanse pokriva samo jednu stranu bogatog procesa kulture, koji se ne ograničava samo na umjetnost, znanost i književnost« i koji je mnogo manje moderan pojam no što se to obično smatra. Jednako tako pokazat će na brojnim primjerima iz književnosti, političke teorije ili likovnog izraza krhkost teza o renesansnom individualizmu i niz drugih njenih kvalifikativa. Na temeljno svoje pitanje u čemu se sastoji obrat koji nastupa s renesansom, u čemu se upravo ona sastoji, odgovara Huizinga konstatacijom kako se sve ono što je bilo živo u srednjem vijeku, oglasilo na kraju renesanse. Na koji je način moguće jasno uvidjeti u čemu se sastoji fundamentalna razlika među njima? Premda postavlja takvo pitanje, Huizinga ne daje odgovora u tako postavljenu okviru: pojam renesanse naima izmiče vremenskim granicama, odrediti ga dakle nije moguće iz njene povijesti. Mjesto promjene protejski izmiče, granične se linije neprekidno pomiču, promjene nisu opće, one ne vrijede u cijelosti. Odnos renesanse prema srednjovjekovnim oblicima mišljenja kao i prema modernoj kulturi pojmljiv je tek djelomice. Renesansa u cjelini ostaje neodredljiva, ostaje kao problem. Odnosi se to na renesansni antropocentrizam, na predodžbu čovjeka i svijeta, na sadržaj vjere. Pitanje ostaje otvoreno i poslije dijaloga neriješeno. Sliku renesanse moguće je vidjeti u kolebanjima i obratima, prijelazima i isprepletanjima kultura, u paradoksalnoj njenoj složenosti, heterogenosti i pluralizmu njenih pojavnosti. Takvo je stajalište objašnjivo s obzirom na povijesni obzor u kojemu se razvija i s kojim želi kritički razračunati nizozemski istraživač, otvarajući nove puteve mišljenju. Odnosi se to na njegovo suprotstavljanje shvaćanjima o renesansi koja svoj izvor imaju u Burckhardtovom historicizmu, formulacijama i tezama o otkriću čovjeka i svijeta kao fundamentalnoj značajki renesanse i stavu o letargičnom i mrtvom srednjovjekovlju, antitezi renesanse, te na Huizingino nastojanje oko demitologizacije renesanse kao prototipa novovjekovlja, ali isto tako i kulta »srednjeg« vijeka i »medijevalizacije« renesanse, te njegov pokušaj da u novoj perspektivi sagleda, protumači, odredi i vrednuje fenomen renesanse u njenoj složenosti, što će biti i predmetom bavljenja naraštaja istraživača poslije njega. Ono što u svim Huizinginim istraživanjima, metodološkom postupku, u njegovu osnovnom stajalištu i analizama vidimo kao bitno jest dokazivanje kako je nemoguće jednoznačno odrediti renesansu kao razdoblje, kako doduše postoje njene

specifičnosti, ali su i one isto tako jednoznačno neodredive, kako je pitanje o renesansi složeno i kako valja biti oprezan u prosudbama.

Posebice to vrijedi za tumačenje i prosudbu naravi renesansne umjetnosti i značenja što ga imaju umjetničke ideje u kontekstu razmatranja duha srednjovjekovlja, o čem raspravlja Huizinga u eseju »Renesansa i realizam«.

Već je i Burckhardt, koji je u renesansnoj umjetnosti gledao vrhunac duhovnog izraza, smatrajući neke srednjovjekovne umjetnike pretečama novog renesansnoga duha, primjerice Giotto, za razliku od srednjovjekovnih (religioznih) obnova, pravu fizionomiju renesansne umjetnosti povezivao za razvoj individualizma i estetskog senzibiliteta, a u realizmu umjetnika 15. i 16. stoljeća, posebice talijanskih, u njihovom bitno drugačijem stavu prema prirodi od onoga što su ga imali raniji umjetnici, raspoznavao nov stil renesansne umjetnosti.

Mišljenja povjesničara kulture i rasprave oko shvaćanja naravi umjetnosti i njena odnosa spram stvarnosti, posebice pobornika teorije *Geistesgeschichte*, njihov odnos kako prema općoj duhovnoj klimi određena razdoblja, tako i prema kulturnom naslijeđu koji bitno određuju umjetnikovu viziju, njegovu osobnost i kreativnost, pridonijeli su profiliranju Huizingina načina gledanja, razumijevanja, a onda i tumačenja naravi renesansne umjetnosti.

Među onim teoreticima i povjesničarima umjetnosti koji, poput P. Lavedana ili H. Focillona, poriču postojanje oštre granice među razdobljima, između renesanse i srednjega vijeka, ili manirizma i gotičke umjetnosti (M. Dvořák tako dovodi u vezu renesansni realizam s gotičkim realizmom), pa primjerice govore o Michelangelu kao posljednjem gotičkom slikaru, ili o magičnom realizmu van Eycka, Masacciovu naturalizmu, štoviše i nekim kubističkim rješenjima u renesansi, i Huizinga se pita o tomu što upravo znači pojava realizma u umjetnosti uopće, pa tako i novih formi europske umjetnosti 14. stoljeća, ili u flamanskih majstora.

Pitajući o tomu što znači realizam kao povratak prirodi i kako nam riječ i pojam predstavljaju stvarnost, pokazat će u svom eseju o realizmu neprimjerenost teze o realizmu kao tipičnoj odlici jednog određenog razdoblja. Promatra li se talijansko 15. stoljeće s obzirom na njegov realizam, smatra Huizinga kako je tu u osnovi riječ o srednjovjekovnom razdoblju, dok je naprotiv Durer eksponent renesanse. Protiveći se pojednostavljenom stajalištu kako je realizam korelat renesanse, i svakom drugomu prema kojemu se uzima kao suprotnost idealizmu, romantici i stiliziranju, odnosno poistovjećuje s naturalizmom, Huizinga ne prihvaća ni određenje prema kojemu realizam označava duhovno stajalište vremena. Neko realističko djelo ne govori po sebi ništa o duhu stvaratelja, primjerom su umjetnici realisti čiji je duh srednjovjekovni. Razlikujući skolastički realizam od modernog estetičkog, sa svim

nijansama i brojnim primjerima iz europske književne, likovne, glazbene i crkvene povijesti, traga Huizinga za načelom realizma nalazeći ga u naturalističkom 15. stoljeću, u oblicima bizarnog i fantastičnog, prevladavanju naivnog naturalizma, u onom akcidentalnom, kao pripreme renesanse, ne konačnog rezultata. Realizam kao umjetnička forma razvio se prema Huizingi tek poslije renesanse i to u holandskoj umjetnosti. Liniju realizma mnogo je teže pratiti u književnosti, gdje je uvijek prisutna ideja, tumačenje, jezično ograničenje, gdje se realizam vrlo lako pretvara u nadrealizam čiji se oblici dadu raspoznati primjerice u Rabelaisa. Iz tog će se motrišta Huizinga oprezno i kritički postaviti spram jednostranog, formalističkog shvaćanja realizma i potražiti ga tamo gdje ga je najmanje očekivati: u renesansnom iskliznuću mirne kozmičke harmonije i čiste pojavnosti stvari u kaotičko mitsko, fantastično, herojsko i elementarno, u bit pojavnog. Rabelais i Ariosto – kao primjeri. U tom smislu realizam se može smatrati povratkom prirodi kao onomu po čemu neka umjetnost ostaje životnom, bez obzira na određeno razdoblje, bila to renesansa, barok, klasicizam ili romantika.

Svojom težnjom razumijevanja bića i biti renesanse preko razumijevanja smisla djela renesansne umjetnosti i pojma realizma Huizinga razrađuje epistemološku problematiku odnosa umjetnosti i stvarnosti, problematiku o kojoj spekuliraju historiografi i teoretici i posebice filozofi umjetnosti razdoblja s kraja 19. i tijekom prve polovice 20. stoljeća. U raspravama o temeljnim značajkama i biti povijesnih pojava, kao što su antika, srednjovjekovlje, renesansa, barok, manirizam, posebice predstavnika historizma, na čije se formule Huizinga, mada s respektom prema mnogima, kritički osvrće, od kojih je dobio poticaje, profilirao svoje nazore, problematizirane su upravo središnje kategorije »istine« i »prirode«, forme i sadržaja, »života« umjetnosti i ljudske povijesnosti. Utemeljujući svoje nazore umnogomu na postavkama filozofije historizma Huizinga traga za smislom povijesti, ne prihvaćajući imanentne razvojne zakone povijesti (i povijesti umjetnosti), kako ih primjerice formulira Wölfflin, bliži Dvořákovim gledištima o povijesti umjetnosti kao jedinstvu, ili Focillonovom pogledu na produženi život stilskih pojava i tradiciju kao fenomen dugotrajnih vremenskih valova čime će sam fenomen povijesti pa onda i povijesti umjetnosti, vidjeti kao povijest problema, kako ih postavlja čovjek određenog povijesnoga razdoblja, odnosno umjetnik, a povjesničar tek rekonstruirati. Uvažavajući čimbenik nepredvidivosti povijesti, koji pretpostavlja prvenstveno čovjekov stav prema prirodi i svijetu, Huizingi je neprihvatljivo tumačenje historicista o neponovljivosti i jednokratnom karakteru povijesnih pojava, kao što će mu biti strana i svaka univerzalna formula povijesnoumjetničkog razvoja. Svojim esejom o realizmu i metodom tumačenja povijesti pridružio se nizozemski historiograf i mislilatelj braniteljima dinamičke ideje povijesti, isto tako ideje o »prožimnim« (A. Hauser) stilovima u povijesti.

Utemeljeni na shvaćanju života koji strukturira umjetnost, Huizingini nazori o estetičkoj i noetičkoj sferi ne rješavaju međutim onovremene dileme historio- grafa kojima on pristupa prema drugim kriterijima, mjerilima i zahtjevima. Kriteriji su to, mjerila i zahtjevi kojima nastoji ukidati granice srednjovjekovnog i novovjekovnog realizma/naturalizma, što govori u prilog tomu kako je Huizingino nastojanje oko razumijevanja »bivstva« stilskih razdoblja kao i čovjeka tog razdoblja (kao što to pokazuje na primjeru gotičkog čovjeka kojem dodaje predgotičkog), povijesnih činjenica, problem povijesnosti umjetnosti, njene vlastite povijesne zbilje, nadalje problematika realizma i idealizma umjetnosti, samo produblјivanje pitanja o problematičnosti svakog oblikovanja razdoblja prema stilovima, problematičnosti »temelјnih pojmova« (npr. Wölfflinovih) i koncepata, gotovih načela i metafizičkih pojmova (primjerice istine i zbilje) kojima se rukovodimo pri tumačenju odnosa umjetnosti i stvarnosti, i činjenice otvorenih mogućnosti pristupa (ontološki, aksiološki itd.) koje pred promatrača i tumača postavlja umjetničko djelo (realizam – apstrakcija). U povijesnoj perspektivi pitanja neprekidno rastu, jačaju novom snagom, poprimaju nove dimenzije (od srednjovjekovnog simbolizma do paradoksa moderne umjetnos- ti), ali uvijek zavisno o onomu koji ih sagledava kao problem.

U današnje će vrijeme to možda ponajbolje formulirati Paul Zumthor, istraživač srednjovjekovne misli i obilježja srednjovjekovne civilizacije, pisac više knjiga i radova o srednjovjekovlju i o njegovoj poetici, trijadičkim her- metičkim odnosom, kad tvrdi kako se svako pitanje koje sebi o predmetu postavlja mislitelj odnosi istovremeno na njega, na mislitelja i na samo to pitanje.⁸

Koliko je pritom svagda riječ i o našem odnosu prema prošlosti koji svagda određuje i naše mjesto i odnos spram sadašnjosti, pokazuje se upravo na primjeru tumačenja filozofske misli renesanse. Svako vrijeme ima svoju sliku nekog djela prošlosti.

⁸ Usp. P. Zumthor, *Parler du Moyen Age*, Paris, 1980; posebice autorove analize i dvojbe u univerzalne tipologije i isto tako u univerzalna načela tumačenja, primjerice »zatvorenih« razdoblja, slabo upotreblјivih, štoviše i štetnih uporaba mnogih pojmova (remek-djelo, genije i sl.), također opasnosti od općinjenosti prošlošću koja vreba na svako kritičko mišljenje. U Zumthorovim objek- cijama, ne uvijek i zaključcima (posebno onomu o zamoru razuma i kraju filozofije) naziremo poneki ostatak tradicionalne historiografije, ponešto i od svijesti nizozemskog teoretika o tomu kako po- vjesničar upravo sam ne pruža razjašnjenja, kako je njegova zadaća da jasno istražuje. Ovdje se, rekli bismo, otvara nimalo zajamčen i lak put: put prisvajanja nasljeđa. Na istom se tom putu, rekla bih dalje, nalazi naš suvremenik kao i čovjek srednjovjekovnog ili renesansnog razdoblja, zanesen i nepovjerljiv istovremeno spram naslijeđenog, sanjar i pitalac, tražitelj i tumač, primalac i prenositelj, ustanovitelj novih činjenica, svjestan intelektualne pustolovine, plovidbe između Scile i Haribde iskrivljenja i falsifikata, pa i praznih prostora i prekida glasanja (prekidi tekstualnog kontinuiteta kada preostaju tek odgonetavanja tragova, tumačenja na osnovi vjerojatnosti i usporedbi, posebice kad je riječ o kompleksu ranih razdoblja srednjovjekovlja) na putu svagda novom i otvorenom istraživaču.

Kruno Krstić, enciklopedist i leksikograf, jedan je od onih poslenika na filozofskoj baštini u Hrvata koji su se posebice bavili problemima o kojima je ovdje kroz razmatranje Huizinginih rasprava riječ. Govoreći o povijesnom iskustvu, čak o povijesnom »instinktu« koji predstavlja očitovanje ljudske težnje k integraciji čovjeka u nekoj sjevremenoj sadašnjosti, o smislu bavljenja prošlošću, svjestan dvostrukog lica vremenske dimenzije, Krstić upozorava na opasnosti pukog historizma. Njegovo shvaćanje filozofije kao »povijesnog trajanja posebne vrste«,⁹ primijenjeno na njegovo sustavno prikupljanje filozofske i crkvenopovijesne dokumentarne građe, bio-bibliografskih podataka, povijesno istraživanje hrvatskog filozofijskog nazivlja i proučavanje hrvatskog humanističkog latiniteta i problema renesansne filozofske misli, danas nam se sve očitije pokazuje kao temeljna predradnja svakog ozbiljnokritičkog povijesnog proučavanja hrvatske filozofije. Nastavljajući pionirski rad Šime Jurića na bibliografskom pregledu našega latiniteta, K. Krstić, F. E. Hoško, P. Vuk-Pavlović, V. Filipović, uz autore koji su djelovali ranije, među tima primjerice J. Božitković, M. Brlek, J. Bosendorfer, T. Matić, različitim su putovima i načinima, istražujući bogatu hrvatsku filozofsku, crkvenu i kulturnu povijest ostavili putokaze budućemu mišljenju o pojedinim razdobljima, strujama i pravcima duhovne povijesti Hrvata u kojoj se profilirala upravo ideja organske povezanosti razdoblja i napustila ona o (filozofski) sterilnim stoljećima, ideja kulturnoga jedinstva (za koju se, među nekima, zalagao i J. Huizinga) kao i jedinstva filozofije, teologije i znanosti. Vrednovanje povijesnog udjela filozofijske misli u formiranju hrvatske kulturne svijesti u tom je pogledu zadatak ne samo povjesničara filozofije nego i kulture.

Odnosi se to jednako i na proučavanje estetičkih fenomena renesanse. Pitanje o kojemu reflektira Huizinga u svojim raspravama tridesetih godina od opće je važnosti i za hrvatsku kulturnu povijest i historiografiju, dodajmo i za povijesnofilozofska istraživanja, primjerice korpusa srednjovjekovne, ali i renesansne misli, posebice estetičke (spomenimo samo estetičke nazore i stajališta o renesansnoj umjetnosti I. Kršnjavog ili F. Račkog). Za razumijevanje odnosa estetike i filozofije kao bitne odrednice i identifikacije svake, pa tako i hrvatske kulture, u konačnici razumijevanje povijesnog mišljenja kako ih postavljaju netom spomenuti i niz drugih autora, u hrvatskoj je historiografiji još podosta neuočenih, nedovoljno istraženih i proučenih aspekata djela. Također je od važnosti i za naše proučavanje i razumijevanje pojave nekog filozofskog djela, njegovo značenje u sustavu cjeline ideja određenog razdoblja, a isto tako i za naš odnos spram tradicije mišljenja, za stav koji zauzimamo spram jednoglasja

⁹ Iz razgovora Z. Posavca s K. Krstićem *O filozofskoj baštini Hrvata*, Hrvatski tjednik, br. 3, 30. IV. 1971, str. 16.

teoretika i stručnjaka. Ovdje valja uzeti u obzir činjenicu konstruiranja u situaciji nedostatka ili otežana pristupa pouzdanim činjenicama, zagubljenih djela i sl., a i činjenicu da nerijetko postupamo sa sviješću povjesničara filozofije koji ništa ne razjašnjava, nego tek ima zadaću jasno i do kraja istražiti, temeljito protumačiti i snalaziti se u spekulativnom bogatstvu, u širokom sustavu znakovlja, što u konačnosti vodi razumijevanju misli novovjekovlja. Problem pristupa, metodologija, kategoriziranja i periodizacije, kriterija i optike, kako ih je svojim kapitalnim djelima *postavio* Johan Huizinga, svojim poimanjem i kritičkim odnosom spram duha vremena, ljudskog povijesnog života i duhovnih tvorbi, estetičke svijesti i umjetničkih pojava, mogu biti smjernicom mišljenju, rekla bih *metronom* istraživaču bogatoga naslijeđa filozofske misli u Hrvata i povijesti pojedinih grana umjetnosti, ukazivanje na opasnosti i zablude kako inovativnih novovjekovnih predodžbi tako i simplificiranja, olakih generaliziranja, kvalifikativa ili rekonstrukcija, upadanja u relativizam, historicizam, biologizam kao i opasnosti od ideoloških tumačenja.

Tako na planu estetičke refleksije, koju promatra upravo kao »specifikum povijesnog mišljenja«,¹⁰ Zlatko Posavac u korpusu estetičkih teza srednjega vijeka zapadnoeuropskog kulturnoga kruga vidi otvaranje metodološkog polazišta (»metodološka seizmografija«, Z. P.) dakako prvenstveno pri istraživanju smisla, biti umjetnosti, a potom i istraživanju povijesnih razdoblja, područja i fenomena višestoljetne hrvatske kulturne povijesti. Odnosi se to tako na proučavanje kompleksa hrvatskog latiniteta, kao i na širi kontekst duhovnih doticaja međusobno različitih epoha u kojemu se očituju tipološke diferencijacije, ali i zajedništva (rezultati Anđele Horvat na planu likovnih umjetnosti razdoblja gotike i baroka, ili metodološki pristup Zorana Kravara analitici hrvatskog književnog baroka i njegovo poimanje značenja književne svijesti sredine).

Problemi, kako je to uspješno ustvrdio i historiografsko-refleksivno analitički i hermeneutički pokazao Huizinga na primjeru renesansnog duhovnopovijesnoga razdoblja, ostaju ogledalom onog koji *pita*, ogledalom vremena, te smo stoga ovdje tek kratkim njihovim pregledom nastojali ukazati kako mogu biti poticajnim i novim naraštajima istraživača hrvatske filozofijske baštine.

¹⁰ Usp. Z. Posavac, *Hrvatska estetika i povijesno mišljenje*, Filozofska istraživanja, 45, 1992, str. 340.

RENEZANSNA KAO PROBLEM

Sažetak

Autorica u svojoj raspravi »Renesansa kao problem« aktualizira neke teze europskih historiografskih istraživanja renesanse ovoga stoljeća, posebice zadržavajući se na kapitalnom opusu J. Huizinge i njegovim dvjema raspravama o renesansi iz 1920. i 1929. godine (»Das Problem der Renaissance«, »Renaissance und Realismus«), dovodeći ih u odnos spram određenih metodoloških i problemsko sadržajnih postavki hrvatske historiografije.

Time se želi ukazati na one misaone naznake na tragu kojih se odvija povijest tumačenja renesanse kao duhovnopovijesnog razdoblja u cjelini i pojedinim njegovim očitovanjima, posebice filozofskom mišljenju.

Kroz pregled alternativnih tumačenja »mita« renesanse te pitanja i dilema s kojima se suočava povjesničar filozofije kao i povjesničar kulture i historiograf, epistemološke, estetičke i noetičke naravi, autorica obrazlaže neka od pitanja koja će od renesanse sve do danas ostati središnjim pitanjima i temama proučavatelja europske i domaće hrvatske kulturne i duhovne povijesti, među ostalim, pojam duhovnopovijesnih razdoblja, konkretno srednjovjekovlja i renesanse, značenje nasljeđa i problem njegova tumačenja, odnos povijesti i stvarnosti, umjetnosti i zbilje, pojam realizma, historijske svijesti i ljudske spoznaje, zadaća povjesničara.

RENAISSANCE AS A PROBLEM

Summary

The authoress examines several theses advanced in European historiographical research in Renaissance in the twentieth century, considering particularly two of Johan Huizinga's treatises on Renaissance written in 1920 and 1929 respectively (»Das Problem der Renaissance« and »Renaissance und Realismus«), analyzing them in relation with certain methodological and contextual problems of the positions of Croatian historiography.

The article aims to point at the characteristics of thinking in the basis of the history of the interpretations of Renaissance as a spiritual-historical period as a whole and in its separate manifestations, especially in philosophical thought.

Through the survey of various meanings of the »myth« of Renaissance, and through the survey of the epistemological, esthetical and noetical questions and dilemmas facing the philosophy historian, as well as the culture historian and the lexicographer, the authoress expounds some of the issues important to the researches in European and Croatian cultural and spiritual history from Renaissance to the present day, among others, the issue of the concept of spiritual-historical periods, the medieval and Renaissance ones in particular, the significance of heritage and the problem of its interpretation, the relation between history and reality, art and actuality, the concepts of realism, historical consciousness and human knowledge, as well as the issue of historians' task.